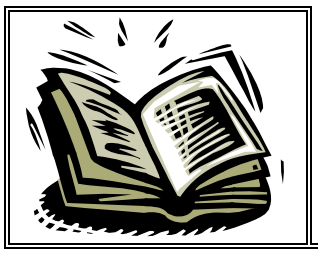

ФОРУМ ІСТОРИЧНИХ НАУК

УДК 94(47+57)

ПРИЄДНАННЯ БЕССАРАБІЇ ТА ПІВНІЧНОЇ БУКОВИНИ ДО СРСР (до 70-річчя)

БАДАХ Ю., д. іст. н., професор кафедри філософських та соціальних наук КНТЕУ

У червні 2010 р. виповнилося 70 років з того дня, коли Червона армія здійснила визвольний похід у Бессарабію та Північну Буковину. Ці події, 1940 року, в історіографії СРСР викладалися дуже скупо, в дусі підбору окремих фактів для ілюстрації боротьби радянської дипломатії за збереження миру, захист Балканських країн від "німецької експансії" та повернення українських земель. За останні роки з'явилось багато нових джерел і досліджень, які дозволяють об'єктивніше розглянути питання румунської політики СРСР у 1939–1941 рр. Однак стан джерельної бази із цього питання поки такий, що не дозволяє дати остаточні відповіді на всі питання та охопити всі аспекти цієї складної теми. Які ж цілі переслідував радянський уряд, та які методи застосовував?

Із Балканських країн Радянський Союз мав загальний кордон тільки з Румунією та невирішене Бессарабське питання, що виникло ще у 1918 р., коли Румунія, в умовах розвалу Російської імперії окупувала та анексувала Бессарабію, підписавши з Польщею у 1921 р. оборонний союз проти радянської Росії. У 1934 р. СРСР установив дипломатичні відносини з Угорщиною, Болгарією та Румунією, при цьому оговоривши з останньою, що не визнає Бессарабію частиною Румунії. Крім СРСР, територіальні претензії до Румунії мали Болгарія та Угорщина. Із початком Другої світової війни ці країни оголосили про свій нейтралітет, зайнявши вичікувальну позицію між двома воєнно-політичними блоками та СРСР [8, с. 176].

Побоюючись втягування нейтральних Балканських держав у війну, Радянський Союз виступав проти "підпалювачів війни", якими для нього тоді були Велика Британія та Франція, закликаючи Румунію прийняти пакт про взаємодопомогу з СРСР [16, с. 42]. Румунія негайно завірила Радянський Союз, що не буде порушувати нейтралітет і турбуватиметься про свої нацменшини [2, с. 384].

© Бадах Ю., 2010

Знаючи, що справи з Й. Сталіним вести небезпечно, керівництво Румунії почало шукати допомоги у Європейських держав, але не знайшло. В. Молотов, виступаючи у березні 1940 р. на сесії Верховної Ради СРСР, заявив, що "у нас немає пакту про ненапад з Румунією. Це пояснюється наявністю невирішеного суперечливого питання про Бессарабію, захоплення якої Румунією Радянський Союз ніколи не визнавав, хоча і ніколи не ставив питання про повернення Бессарабії воєнним шляхом" [18, с. 40].

Уже 9 квітня 1940 р. Радянський Союз направляє в Румунію меморандум, в якому йдеться про 15 випадків "обстрілу" радянської території з румунської сторони та проблеми мінування мостів через р. Дністер [8, с. 178]. Ясна річ, Румунія заперечувала свою провину та висувала контрпретензії. 19 квітня 1940 р. Коронна Рада Румунії (законодавча влада держави) прийняла рішення не віддавати Бессарабію СРСР, надаючи перевагу воєнному конфлікту [13, с. 261]. При цьому Рада розраховувала на підтримку Німеччини. Але німці, "вірні своєму пакту з СРСР", відповіли, що проблема Бессарабії їх не цікавить, це справа самої Румунії [5, с. 99].

Радянський Союз із квітня 1940 р. почав концентрувати свої війська вздовж кордонів з Румунією, посилювати Київський особовий військовий округ (КОВО), Одеський та Закавказький військові округи (ОВО і Зак.ВО), перекидати радянські війська з фінського фронту. На запит німецького посла в Москві В. Шуленбурга про концентрацію Червоної армії на кордоні з Румунією В. Молотов відповів, що все це чутки [8, с. 179]. Однак це не були чутки. Вже 9 червня 1940 р. Військові ради КОВО та ОВО отримали директиву Наркома оборони, якою їм було поставлено завдання привести війська у стан бойової готовності за штатами мирного часу без підйому приписного складу, зосередити їх на кордоні з Румунією та підготувати операцію з повернення Бессарабії. Для керівництва операцією на базі управління КОВО планувалось створити управління Південного фронту яке очолить генерал армії Г. Жуков. У складі фронту було три армії (5, 12, 9), 460 тис. бійців, 3 тис. танків, 2160 літаків, 12 тис. гармат і мінометів [11, с. 10]. 13 червня 1940 р. у Кремлі під керівництвом Й. Сталіна відбулася нарада з вищим воєнно-політичним керівництвом, де вирішувалися питання про підготовку операції проти Румунії [17, с. 14].

Уже 17 червня Військова рада Південного фронту розробила план операції, який 22 червня подала Наркому оборони [17, с.14]. Згідно з першим планом, якщо Румунія не погодиться на мирне врегулювання територіального питання і потрібно буде вести повномасштабні бойові дії, передбачалося нанести низку ударів 12-ю армією з району північніше Черновиць, уздовж річки Прут на Яси, 9-ю армію із району Тирасполя, південніше Кишинева на Хуші з метою оточення румунських військ у районі Бельци-Яси. Для завершення оточення та

дезорганізації тилів противника передбачалось висадити три повітрянодесантні бригади (2 тис. осіб) у районі Тиргу-Фрумос зі 120 літаків ТБ-3 під прикриттям 300 винищувачів. Перед десантуванням удар по румунських аеродромах і військах повинна була нанести авіація. Чорноморський флот і Дунайська флотилія повинні були вести боротьбу з Румунським флотом [8, с. 180].

Трохи пізніше було розроблено другий варіант оперативного плану, який передбачав мирне вирішення конфлікту. У цьому випадку відхід румунських військ на р. Прут повинен був супроводжуватися швидким виходом рухомих частин Червоної армії на новий кордон і контролем за евакуацією з Бессарабії. 10 червня радянські війська були приведені в бойову готовність та отримали директиву на зосередження, яке почалось 11 червня під виглядом навчального походу і мало завершитися 24 червня 1940 р.

Зосередження Червоної армії відбувалось дуже важко. Серйозною проблемою для неї стало приведення в бойову готовність без призову приписного складу. Прийшлось перерозподіляти військовослужбовців для формування необхідних тилових і допоміжних частин. Для цього притягалося майже 35 тис. солдат із стройових частин, слабо підготовлених до виконання покладених на них нових обов'язків. Не вистачало керівного складу тилових спеціальностей та медичного персоналу, автотранспорту тощо. Все це призвело до того, що війська не встигли зосередитися до 24 червня, а зробили це тільки 27 червня [9, с.60].

У військах розпочалася "дієва" партійно-політична робота, що пояснювала дії СРСР таким чином: "Румунія підло захопила у нас Бессарабію. Там наші брати живуть у злиднях, під політичним і національним гнітом. У Бессарабії мешкає лише 9.1 % румун, а решта – це росіяни, українці, та молдовани, яким не дозволяють розмовляти рідною мовою, шкіл немає. Хто симпатизує СРСР, тих б'ють і знищують. Визволяючи радянську Бессарабію з-під ярма румунських капіталістів та поміщиків, ми захищаємо та посилюємо наші кордони" [8, с. 182]. Для пропаганди у військах противника було надруковано 6 млн листівок [11, с. 111].

Провадячи переговори із німецьким та італійським послами, В. Молотов почув від них, що вони "визнають право СРСР на Бессарабію", але зацікавлені у мирному вирішенні питання, для цього вони будуть "радити Румунії дати згоду на радянську пропозицію" [3, с. 378]. Однак німці були здивовані, коли почули про Буковину, про яку з СРСР у них не було домовленості, і вона не входила до зони впливу Радянського Союзу. 25 червня німці висунули протест, зауваживши, що ця територія ніколи не належала Росії, тому 26 червня керівництво СРСР обмежило радянські претензії тільки Північною Буковиною з Чернівцями [4, с. 244]. Північна Буковина, заявив В. Молотов, є останньою

частиною, якої бракує єдиній України, саме тому СРСР важливо вирішити це питання одночасно з бессарабським [8, с. 185]. В ультиматумі ж Румунії Радянський уряд обумовлював передачу північної частини Буковини і тим, що її населення історично і мовно було пов'язане з радянською Україною, анексія якої трохи компенсує шкоду, завдану Радянському Союзу за двадцять два роки румунського панування в Бессарабії [4, с. 244].

Румунія на кордоні з СРСР зосередила 450 тис. осіб і рішуче заявила про намір вести бойові дії [8, с. 186].

26 червня 1940 р. В. Молотов передав румунському посланцю Г. Давидеску ноту радянського уряду в якій Румунії було запропоновано: вернути Бессарабію СРСР; передати Радянському Союзу Північну Буковину [3, с. 385]. Отримавши радянську ноту, румунський уряд звернувся за підтримкою до Німеччини, Італії, Угорщини та Болгарії.

Із ранку 27 червня 1940 р. у Румунії було оголошено мобілізацію, а пів на одинадцяту Й. Ріббентроп передав своєму послу в Румунії інструкцію, в якій румунському уряду радилося поступитися вимогам СРСР, щоб уникнути загрози окупації Червоною армією всієї держави [14, с. 64]. Такі самі "пропозиції" надійшли румунському уряду від Італії, Болгарії та Угорщини. Однак у Бухаресті вирішили спробувати відтягнути час, вступивши у переговори з СРСР. 27 червня в Москву передали відповідь, в якій закликали до переговорів. На що В. Молотов жорстко заявив, що "він не бачить у зробленій заяві згоди на радянську пропозицію повернути Бессарабію та Північну Буковину, і що завтра Червона армія туди вступить та займе визначені пункти, а за 3–4 дні всю територію, а вже пізніше, радянсько-румунська комісія зможе домовитися про деталі реалізації намічених заходів" [15, с. 320].

Румунський посланець у Москві Г. Давидеску відмовився підписувати угоду, послаючись на відсутність у нього необхідних повноважень. Пізніше йому була передана нова радянська нота, в якій йшлося про невизначеність відповіді румунського уряду, адже "не сказано прямо, що воно приймає пропозицію Радянського Уряду про негайну передачу СРСР Бессарабії та північної частини Буковини". Однак взявши до уваги пояснення румунського посланця в Москві, радянський уряд запропонував румунським військам упродовж чотирьох днів, починаючи з 28 червня 1940 р., очистити територію Бессарабії та Північної Буковини. Червона армія за цей час займе ці території. Протягом 28 червня радянським військам приписувалося зайняти Чернівці, Кишинів, Акерман. Румунський уряд повинен узяти на себе відповідальність за збереження залізниць, потягів і вагонів, мостів, складів, аеродромів, промислових підприємств, електростанцій, телеграфів тощо. Призначити комісію з представників сторін для врегулювання спірних питань з евакуації румунських військ та установ. Відповідь Румунії повинна була поступити до дванадцятої години 28 червня 1940 р. [3, с. 384].

Пізно ввечері, оцінивши реальні можливості та побоюючись соціальних потрясінь у разі війни з СРСР, Коронна Рада, 27 голосами проти 11, вирішила піти на поступки СРСР. Однак Румунія формально погодилась не на повернення території СРСР, а лише на "евакуацію румунських військ із Бессарабії та Північної Буковини" [1, с. 359]. Саме цей факт нині використовується Бухарестом для обґрунтування своїх претензій на ці території.

Таким чином, радянсько-румунський конфлікт був вирішений мирним шляхом. Війська Південного фронту отримали наказ здійснити операцію згідно з другим варіантом плану. У Бессарабію та Північну Буковину вводилась лише частина зосереджених військ. Решта військ залишалась на старому кордоні в повній бойовій готовності.

28 червня 1940 р. о чотирнадцятій годині війська Південного фронту перешли "старий" кордон і в цей же день зайняли Чернівці, Хотин, Бельци, Кишинів, Акерман, просуваючись практично з ар'єргардом румунських військ, а рухомі радянські з'єднання навіть обігнали їх та раніше вийшли до р. Прут. Однак при форсуванні Дністра війська 9-ї армії, що рухалися в південно-західні райони Бессарабії, затрималися. Щоб припинити мародерство румунських частин, що евакуювалися, було вирішено висадити десанти у південній частині Бессарабії. 29 червня в районі Болграда було десантовано 1372 бійця, а 30 червня в Ізмаїлі – 800 бійців. До вечора 30 червня десантники зайняли м. Ізмаїл та взяли під охорону кордон [12, с. 305].

Війська перших ешелонів вийшли до р. Прут, зайняли переправи і встановили порядок огляду румунських частин, що відходять, з метою вилучення захопленого майна місцевого населення. 1 липня "новий" кордон був повністю зайнятий радянськими військами, 3 липня його закрили, а румунські військовослужбовці, що не встигли переправитися, були роззброєні та затримані. Не зважаючи на недоліки, війська Південного фронту виконали поставлене завдання, забезпечивши уряду можливість мирним шляхом "добровільно-примусово" визволити Бессарабію та Північну Буковину, та своїми діями швидко закріпили їх за СРСР [9, с.75].

5 липня 1940 р. війська були переведені у стан звичайної готовності мирного часу і почалося їх розосередження по місцях постійної дислокації. Хоча бойові дії під час походу були відсутні, відбулись дрібні сутички румунських і радянських військ. Втрати Червоної армії з 11 червня по 6 липня 1940 р. становили 119 осіб (29 – вбито, 12 – самогубство, 69 – поранено, 6 – покалічено, 3 – втопилося) [12, с. 306]. Було захоплено багато трофеїв, починаючи зі зброї та закінчуючи вагонами, продовольством, фуражем, худобою тощо.

Радянський Союз отримав територію площею 50 762 км^2 із населенням 3 776 тис. осіб, однак залишились спірні питання. Їх вирішувала радянсько-румунська урядова комісія з урегулюванню спірних

питань та евакуації румунських військ та установ із Бессарабії та північної частини Буковини. Радянська сторона отримала ще 175 потягів, 4375 вагонів та інше майно.

Крім того, було досягнуто домовленості й про суму збитків, нанесених мешканцям Бессарабії, у 266 млн лей, але 28 листопада 1940 р. Румунія відмовилась їх відшкодувати, пославшись на те, що СРСР не вимагав цього у своїх нотах [6, с. 73].

Після введення Червоної армії в Бессарабію та Північну Буковину, керівництво Радянського Союзу захотіло "приєднати" до СРСР ще й Південну Буковину. Однак керівництво Німеччини та Італії 10 вересня 1940 р. повідомило В. Молотова, що віднині цілісність Румунського кордону будуть гарантувати вони. Німеччина пізніше введе у Румунію військовий контингент чисельністю 22 430 осіб не зважаючи на протест СРСР від 21 вересня 1940 р. віддати їм Південну Буковину [4, с. 245].

Кремль доручив розмежувати новоприєднані території керівникам УРСР і Молдавської автономії у складі УРСР. Молдавська АРСР була утворена ще у листопаді 1924 р. на українських землях як зародок майбутньої союзної республіки, що повинна була вмістити в себе територію Бессарабії і, можливо, всієї Румунії. За порадою М. Хрущова до УРСР були приєднані північний і два південних повіти Бессарабії у повному складі, а також сім районів Молдавської Автономної Радянської Соціалістичної Республіки з переважно українським населенням.

Верховна Рада СРСР 2 серпня 1940 р. ухвалила закон про створення Молдавської Радянської Соціалістичної Республіки. Північна частина Буковини, Хотинський, Акерманський та Ізмаїльський повіти Бессарабії увійшли до складу УРСР. Указом Президії Верховної Ради СРСР від 7 серпня 1940 р. у складі УРСР були утворені нові області: Чернівецька, до якої, крім буковинських земель, увійшла основна частина Хотинського повіту Бессарабії та Акерманська у складі двох повітів Бессарабії (Придунайський край). У грудні 1940 р. центр Акерманської області був перенесений із Акерману в Ізмаїл. Відповідно область було перейменовано в Ізмаїльську.

Після возз'єднання з основною територією України західноукраїнських земель у 1939–1940 рр. населення УРСР у червні 1941 р. збільшилось на 8.1 млн осіб, тобто до 41 млн 657 тис. осіб, а територія – до 560 тис. км^2.

Безсумнівно, що це возз'єднання було актом історичної справедливості, як проголошувалось у радянські часи. Однак у той період події відбувалися на тлі пакту Молотова–Ріббентропа. Питання про легітимність нових кордонів України, які були одночасно кордонами Радянського Союзу, залишалося невирішеним, хоча йшлося про корінні етнічні або здавна колонізовані українцями землі [7, с. 557], далі відбулася "радянізація" нових земель.

Таким чином, по суті, дії Москви були незаконні – відверта анексія. З одного боку, процес приєднання бессарабських і буковинських земель до Радянської України мав тяжкі наслідки для населення, що зазнало страждань від репресій і соціальних експериментів сталінського режиму, а з іншого – вперше за багато століть у межах однієї держави опинилися майже всі території, що були заселені етнічними українцями. Саме цей хід відповідав настроям і прагненням народу.

Нині Румунія вступила до Європейського Союзу і є членом цього елітного клубу. Однак вона дуже довго не ратифікувала договір про кордон з Україною, адже Бухарест тривалий час не хотів визнавати договори, що раніше були підписані Румунією і які чітко визначали кордони між Радянським Союзом та Румунією, відповідно з УРСР та МРСР. У 1975 р. Румунія підписала заключний акт Загальноєвропейської наради з безпеки і співробітництва, згідно з якими офіційно погодилася з приналежністю о. Зміїний до УРСР, але нині румунська влада веде не зовсім дружню політику щодо України та Молдови, роздаючи паспорти румунським етнічним групам у цих країнах і навіть студентам румунського походження, які навчаються в Румунії.

Румунія подала в Міжнародний суд ООН на Україну, збільшивши власну економічну зону в Чорному морі. Крім цього, Бухарест намагається протидіяти спробам України прокласти власний судноплавний канал у дельті Дунаю. Особливо активно проти України виступає ультраправа неурядова організація – націоналістичний рух "нові праві", створена в 1999 р. Їх діяльність спрямована на дискредитацію політики України у сфері забезпечення прав етнічних румунів, а також створення умов для відродження Румунії, в тому числі за рахунок частини українських територій. Гасло цієї організації – "Відтворення Великої Румунії". Вона пропагує та інспірує великорумунські та уніоністські настрої серед румунських громадян у сусідніх із Румунією країнах. Це призводить до поширення сепаратистських і антиукраїнських настроїв у прикордонних районах Чернівецької та Одеської областей України.

От такі наслідки мали події, що відбулися сімдесят років тому.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Восточная* Европа между Гитлером и Сталиным. — М., 2000.
2. *Документы* внешней политики. Т. 22, кн. 2. — М., 1992.
3. *Документы* внешней политики. Т. 23, кн. 1. — М., 1995.
4. *Дюрозель Ж. Б.* Історія дипломатії від 1919 року до наших днів : пер. з франц. / Ж. Б. Дюрозель. — К., 2005.
5. *Колкер Б. М.* Внешняя политика Румынии и румыно-советские отношения (сентябрь 1939 – июнь 1941) / Б. М. Колкер, И. Э. Левит. — М., 1971.
6. *Лазарев А. Г.* Год 1940 – продолжение социалистической революции в Бессарабии / А. Г. Лазарев. — Кишинев, 1985.

7. *Литвин В. М.* Історія України : підручник / В. М. Литвин. — К, 2006.
8. *Мельтюхов М. И.* Упущенный шанс Сталина. Советский Союз и борьба за Европу 1939–1941 гг. / М. И. Мельтюхов. — М., 2002.
9. *Пакт* Молотова-Риббентропа и его последствия для Бессарабии. — Кишинев, 1981.
10. *РГВА*, Ф. 89, Оп. 34, Спр. 548, Арк. 9–12.
11. *РГВА*, Ф. 90, Оп. 34, Спр. 4284, Арк. 109–112.
12. *РГВА*, Ф. 9, Оп. 36, Спр. 4106, Арк. 298–308.
13. *Семиряга М. И.* Тайны сталинской дипломатии. 1939–1941 / М. И. Семиряга. — М., 1992.
14. *СССР* – Германия. 1939–1941 гг. Т. 2. — М., 1989.
15. *Советско-румынские* отношения 1917–1941. Документы и материалы. Т. 2. — М., 2000.
16. *Стефанов Б.* Положение в Европе / Б. Стефанов // Коммунистический интернационал. — 1939. — № 10 — С. 36–72.
17. *1941 год*. Документы. Кн. 1. — М., 1998.
18. *Шестая* сессия Верховного Совета СССР. 29 марта – 4 апреля 1940 г. — М., 1940.